

UOT 330. 101.541.330.831

Elnur Zeynalov

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, doktorant
elnurzeynalli.edu@gmail.com

VALYUTA MƏZƏNNƏSİ VƏ MAKROİQTİSADI TƏNZİMLƏNMƏDƏ ONUN ROLU

Məqalədə valyuta məzənnəsinin makroiqtisadi tənzimlənmədə rolu ilə əlaqəli fərqli yanaşmaların sistemləşdirilməsinə baxılmışdır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, valyuta məzənnəsi mahiyyət etibarı ilə çoxsalı faktorların təsiri altında formalaşdığı kimi, onun dalğalanması və ya böhranı da iqtisadiyyatda çoxsaylı amillərin dəyişməsinə səbəb olur. Həmçinin, valyuta məzənnəsi iqtisadi göstərici kimi xarici iqtisadi fəaliyyətə, investisiyalara, dünya bazarında milli məhsulların rəqabətinə, kapitalın hərəkətinə, pul dövriyyəsinin vəziyyətinə və bütün istehsal prosesinə çox güclü təsir göstərir.

Tədqiqatın məqsədi—valyuta məzənnəsinin mahiyyəti, məzmunu və makroiqtisadi tənzimlənmədə rolu ilə bağlı yanaşmaları sistemləşdirmək və ümumiləşdirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası—tədqiqat işində müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, analiz və sintez metodlarından istifadə edilib.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti—tədqiqatda araşdırılmış əsaslı təhlillərdən ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinə nail olunmasında və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsində, valyuta münasibətlərini tənzimlənməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri—valyuta sistemləri beynəlxalq aləmdə baş verən iqtisadi-siyasi proseslərdən aslı olaraq dəyişir. Buna görə də valyuta məzənnəsinin səmərəli tətbiqi milli məhsulların rəqabətqabiliyyətinə təsir etdiyi üçün məzənnənin səmərəli tətbiqi yerli istehsalı stimullaşdırır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi—valyutanın mahiyyəti, məzmunu, valyutanın məzənnəsinin formalaşma mexanizmi, paase indeksi əsasında qiymət indeksləri hesablanmışdır.

Açar sözlər: *valyuta məzənnəsi, real mübadilə məzənnəsi, qiymət indeksi, makroiqtisadi tarazlıq, valyuta rejmləri və s.*

Giriş

Valyuta məzənnəsi—bir ölkənin pul vahidinin başqa bir ölkənin pul vahidi ilə ifadə olunan nominal dəyəri olduğu bilinsədə, valyuta məzənnəsinin iqtisadiyyatdakı rolunu birmənalı qiymətləndirmək olduqca çətinidir. Belə ki, ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Mərkəzinin idarə heyətinin sədri Alan Greenspan təsadüfi olaraq qeyd etmirdi ki: “Valyuta məzənnəsinin çoxlu sayda proqnozlaşdırılmalarına rast gəlmək olar, lakin bu proqnozlar digər iqtisadi göstəricilərin proqnozları ilə müqayisədə daha az uğurludur” [1, s. 7]. Qeyd edilən fikirə sübut olaraq onu deyə bilərik ki, valyuta məzənnəsi elə bir iqtisadi göstəricidir ki, qısa bir vaxt ərzində kəskin dəyişikliyə məruz qala bilər. Yəni, qısa bir müddət ərzində kəskin uçuzlaşa bilər və ya yaxud əksinə uzun müddət ərzində sabit qala bilər. Qeyd edilənlər onu deməyə əsas verir ki, valyuta məzənnəsinə təsir edən əsas amillərə əvvəla nəzəri baxımdan ciddi əsaslandırılmalı, ölkənin iqtisadi səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı və valyuta rejmləri ilə bağlı qaydalarda tələb olunan meyarlar milli iqtisadiyyatın strukturuna uyğun dəqiq müəyyən edilməlidir. Valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ölkənin dünya iqtisadi məkanındakı statusunu və bununla da onun həm xarici,

həm də daxili münasibətlərdə gələcək inkişafının istiqamətlərini əvvəlcədən müəyyən-ləşdirir.

Mövcud ədəbiyyatlara istinad

Milli valyutanın məzənnəsi həm əhalinin yayayış səviyyəsi baxımından, həm də hökumətlərin ticarət və digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin qurulması və inkişafı səviyyəsi baxımından, həm də iqtisadi subyektlər baxımından qərarların qəbulu üçün mühüm etalondur. Empiriyə tədqiqatlar göstərir ki, istənilən ölkədə milli valyutanın yüksək dalğalanmalar və ya volatillik olduğu bir şəraitdə ixrac-idxal əməliyyatları üzrə xərclər adətən artır, idxal olunan mallarının qiymətləri artır ki, bu da nəticə etibarı ilə daxili bazarda məhsulların bahalaşmasına səbəb olur. Belə olan halda, istehlakçılar özlərini bahalaşmadan və mümkün devalvasiyadan qorumaq üçün xarici valyutada əmanətlərin payını artırırırlar ki, bu da milli valyutanın möhkəmlənməsinə və sabitləşməsinə mənfi təsir edir. Milli valyutanın kəskin dalğalanması və ya valotilliyi əhaliyə istehlakını azaltmağı, sahibkarlara isə milli iqtisadiyyata investisiyaları azaltmağı üçün əsas verir. Yüksək volatillik müəssisələrin uzunmüddətli inkişaf strategiyaları qurmasına mane olur ki, bu da müəssisələr tərəfindən ixracın azalmasına və istehsalın ləngiməsinə gətirib çıxarır.

Valyuta məzənnəsi, ona təsir edən amillər, valyuta siyasəti və onunla bağlı olan amillər beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tədqiqat obyektinə baxmayaraq, milli valyutanın milli iqtisadiyyata və əhalinin həyat səviyyəsinə birbaşa təsiri beynəlxalq iqtisadi münasibətləri getdikcə makroiqtisadiyyatın daha aktual sahəsinə çevrilməkdədir. Bunun səbəbi iqtisadi həyatın getdikcə beynəlmilləşməsi, qloballaşması proseslərinin güclənməsi, inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi, milli iqtisadiyyatların getdikcə daha sıx qarşılıqlı əlaqəsi və asılılığı bu gün dünya iqtisadiyyatının inkişafının ən mühüm amillərindəndir.

Valyuta məzənnəsinin iqtisadi siyasətin aləti kimi çıxış etməsi onun makroiqtisadi rolu ilə bağlıdır. Belə ki, bir çox iqtisadi göstəricilər valyuta məzənnəsinin səviyyəsindən və dinamikasından asılıdır. Müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə iqtisadi proseslərin digər ölkənin iqtisadi proseslərə təsirinin bazası kimi tədiyə balansı çıxış edir. Belə ki, Amerikalı iqtisadçı A.Lerner 1944-1946-cı illər üzrə ABŞ ticarətini təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, valyuta məzənnəsinin dəyişməsinin ticarət balansının dinamikasına təsir göstərə biləcəyi nəzəri şərtini formalaşdırır. Həmin dövrdə, A.Lerner və A. Marşall müəyyən etdilər ki, milli valyutanın məzənnəsinin aşağı düşməsi ticarət balansını yaxşılaşdırmağa kömək edir. Bu hal onda baş verir ki, idxala milli tələbin və ixraca olan xarici tələbin mütləq elastikliklərinin cəmi vahiddən çoxdur. Sonradan bu nəzəriyyə 1946-1950-ci illərdə iqtisad elminə, Marşal-Lerner şərt kimi daxil olmuşdur [2, s.52].

$$E_x + E_i > 1$$

Burada - E_x - ixraca tələbin elastikliyi və E_i - idxala tələbin elastikliyini göstərir. Bu yanaşmaya görə əgər elastikliyin dəyəri vahiddən böyük deyilsə, devalvasiya ölkənin ticarət balansına müsbət şəkildə təsir göstərə bilməz və əksinə, tələb elastikliyi vahiddən yüksək səviyyədə olduqda isə devalvasiya ölkənin ticarət balansına müsbət şəkildə təsir göstərir.

Hal-hazırda valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi yolu ilə cari əməliyyatlar hesabının kəsinin aradan qaldırılmasının effektiv alət olduğunu güman etmək adi bir hala çevrilmiş və bununla bağlı istər müsbət və istərsə də mənfi yanaşmalar olduqca çoxdur. Belə ki, nəzəri yanaşmalarda devalvasiyanın ixracı stimullaşdırdığı və idxalı sıxışdırdığı

kimi məlumatlardan istifadə olunur, lakin bu istiqamətdə tədqiqat aparan mütəxəssislər onu sübut etmir və valyuta məzənnəsinin dəyişməsinin ixracın (idxalın) reaksiyasını dəqiq mahiyyətini göstərmir. Bir sıra iqtisadçılar empirik məlumatlara əsaslanaraq bu nəzəriyyəni tamamlamağa çalışmışlar. Belə empirik tədqiqatlardan da biri J.əyrisidir. Burada söhbət J.Artus və M.Naytın, həmçinin R.Dornbuş və S.Fişerin, daha sonra isə P.Kruqmanın tədqiqatlarında işlənmiş J.əyrisinin təsirindən gedir. P.Kruqman göstərir ki, yerli istehsalçıların ixracını genişləndirmək üçün və daha bahalı idxal komponentlərinə nail olmaq üçün vaxt lazımdır. Real valyuta məzənnənin ucuzlaşması qısa müddətdə tədiyə balansının cari əməliyyatlar bölməsinin yaxşılaşmasına səbəb olmayacaq, daha da pisləşədirəcək. Lakin, devalvasiyadan sonra 6-12 ay ərzində cari əməliyyatlar hesabı əvvəlki səviyyəyə qayıdacaqdır. Uzunmüddətli perspektivdə (devalvasiyadan sonra bir ildən çox müddətə) cari əməliyyatlar hesabı yaxşılaşmağa doğru davam edəcəkdir [3, s. 448].

Hansı şəraitdə, hansı şərtlər daxilində milli valyutanın devalvasiyasına getmək lazım olduğunu dəqiq və düzgün qiymətləndirmək milli iqtisadiyyatın gələcək inkişafı üçün olduqca vacibdir. Əks halda valyutanın devalvasiyası milli iqtisadiyata neqativ təsirlər göstərə bilər. Bunu BVF-in metodikasından da görmək olar. BVF-nun metodikasına əsasən hər hansı bir ölkənin valyutasının 25%-30% kəskin ucuzlaşması devalvasiya deyil, artıq bu valyuta böhranıdır [4]. BVF metodikasında milli valyutanın 10%-ə qədər devalvasiyası məqsədəuyğun hesab edilirdisə artıq belə yanaşmanın özünü belə birmənalı şəkildə qiymətləndirmək doğru olmadığı məlum olmuşdur.

Müasir dövrdə valyuta məzənnəsinin iqtisadiyyatdakı rolunu qiymətləndirirərkən sual doğuran məsələlər olduqca çoxdur. İlk olaraq nominal devalvasiya real devalvasiyaya gətirib çıxarırmı sualı ilə bağlıdır. İkincisi, qiymətlərdə rəqabət üstünlüyü cari əməliyyatları hesabının (ticarət balansının) müsbət saldosa səbəb olması sualıdır.

Empirik təhlillər göstərir ki, nominal devalvasiyanın real devalvasiyaya gətirib çıxarması üçün əmək haqqı, qiymət və məşğulluğun nəzərə alınması vacibdir. Belə ki, əgər milli valyutada devalvasiya və buna uyğun əmək haqqı artımı vəş verərsə bu əmək haqqı — qiymət spirali alınaraq, əmək haqqının artması qiymət artımına ötürülərək yerli istehsal ilə idxal məhsulları arasında qiymətlərin bərabərləşməsinə səbəb ola bilər ki, bu da məcmu buraxılışın və əmək haqqının devalvasiyyadan əvvəlki dövrdə kimi sanki, sabit qalması və ya nominal devalvasiyanın real devalvasiyaya heç bir təsir göstərməsinə gətirib çıxarmır. Başqa sözlə, nisbi qiymətlər sabit qaldığı təqdirdə devalvasiya səmərəsiz və milli iqtisadiyyata təsiri mənfi olur.

Burada, maraq kəsb edən məsələlərdən biri də qiymət bahalaşmasının məcmu tələbə təsiri ilə bağlıdır. Əgər Mərkəzi Banklar pul kütləsini artırmasa, yüksək qiymətlər real pul kütləsini və məcmu tələbi azaldır. Gəlirin aşağı düşməsi nəticəsində tədiyə balansının cari əməliyyatlar bölməsi (ticarət balansı) müsbətə doğru meyl edir. Buradan belə nəticə çıxır ki, devalvasiya həyata keçirən dövlətlər qiymət artımına qarşı sərt məcmu tələb siyasətindən istifadə etməlidir.

Devalvasiyanın milli iqtisadiyyatda qiymətlər vasitəsilə rəqabət üstünlüyünə və cari əməliyyatları hesabının (ticarət balansının) müsbət saldosa səbəb olması ilə bağlıdır. Bu məqamı aydınlaşdırmaq üçün aşağıdakı riyazi ifadəyə nəzər salaq [5, s. 529]:

$$NX = X - \frac{e * P_f}{P} * Q.$$

Burda, NX-xalis ixracı, X – milli məhsullara olan xarici tələbi və ya ixracı, e – nominal məzənnə, P_f – xaricdə qiymət səviyyəsi, P – daxili qiymət səviyyəsini, Q –

ölkənin idxal etdiyi məhsulların miqdarını, yəni, $\frac{e \cdot P_f}{P} * Q$ – isə yerli məhsullar ifadəsində idxalın məbləğidir.

Milli valyutanın devalvasiyası məzənnəni ucuzlaşdırır, lakin belə halda yerli və xarici malların qiyməti dəyişməz qalarsa, bu zaman idxal artır. Əgər idxal olunan məhsulun fiziki həcmi dəyişmirsə, onda milli valyutada ifadə olunan məbləğ qiymət amilinə görə artır ki, bu da ticarət balansını pisləşdirir. Burada həcm effekti ikili rol oynayır. Biricisi yerli məhsullar xarici idxalçılar üçün ucuz olduqda ixrac artır və idxal isə bahalı olduğuna görə azalır. Deməli, Devalvasiya nəticəsində idxal və ixracda baş vermiş həcm effektinin qiymət effektini kompensasiya etməsi çox önəmlidir. Qısamüddətli həcm effekti çox kiçik olduğu üçün qiymət effektini kompensasiya edə bilmir. Uzunmüddətli dövrdə isə əksinə həcm effekti qiymət effektini üstələyir. Uzunmüddətli və qısamüddətli həcm effektinə istehsalçı və istehlakçıların nisbi qiymət dəyişkənliyinə hansı müddətdə uyğunlaşmasından çox aslıdır.

Empiriyə tədqiqatlar təsdiqləyir ki, uzunmüddətli dövrdə tədiyə balansında kəsir uzunmüddətli olursa bu zaman bu zaman ölkədə milli valyutanın devalvasiyası baş verir və idxal məhsullarının nisbi qiymətləri bahalaşır. Qısamüddətli dövrdə isə qiymət effekti həcm effektini üstələyir. Bu zaman əvvəlcə tədiyə balansının pisləşir. Lakin, zaman keçdikcə, ticarətin həcmi dəyişmiş bu nisbi qiymətlərə uyğunlaşır. Nəticədə ixrac artır, idxal isə tədricən azalır. Uzunmüddətli dövrdə həcm effekti üstünlük qazanmağa başlayır və ticarət balansı yaxşılaşır. Bu prosesi iqtisadi ədəbiyyatda bu prosesi J əyrisi effekti də adlandırılır. Bunun səbəbi isə həmin dövrdə ticarət balansı üzrə qrafı J əyrisinə bənzəyir.

Ölkə iqtisadçılarından F.Qənbərov öz tədqiqatlarında J əyrisi barədə belə qeyd edir. Qısa müddətdə bahalaşan idxal “qiymət effekti” nəticəsində tədiyə balansına mənfi təsir. Uzunmüddətli dövrdə isə ixracın artması “kəmiyyət effekti” ilə tədiyə balansına müsbət təsir edir [6, s.11].

Qeyd edilən milli valyutanın devalvasiyası və bununla nəticəsində ixracın stimullaşdırılması, idxalın isə bahalı göstərilməsi kimi belə yanaşmadan dünyanın bir çox ölkələri bu siyasətdən istifadə etmişdir. Belə ki, 1960-1980-ci illərdə Yaponiya, 1970-ci illərdə Brazilya, 1980-1990-cı illərdə Çili və Çin də istifadə etmişdir [7, s.15]. Çin xalq respublikasının milli valyutasının ucuzlaşması ilə bağlı Y.Həsənlı göstərir ki, 1994-cü ildən etibarən son dövrlərə qədər Çin yuanının ABŞ dollarına məzənnəsi 8,0-8,8 intervalından kənara çıxmamışdır [8, s.209]. Yəni, Çin dövləti yuanı qeyd edilən interval sərhədlərində saxlayaraq onun məzənnəsinin ciddi şəkildə möhkəmlənməsinə imkan verməmişdir.

B.E.Brodski öz tədqiqatlarında 96 devalvasiya hadisəsinin nəticələrini təhlil etmiş G.Calvo və C.Reinhartın apardığı tədqiqatlara istinad edərək göstərir ki, devalvasiya xüsusilə aşağı və orta inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə iqtisadi artıma müsbətdən daha çox mənfi təsir göstərir [9, s. 35-37].

Həmçinin, ölkə iqtisadçılarından F.Ə.Qənbərov qeyd edir ki, devalvasiya iqtisadiyyatın dollarlaşma səviyyəsinin 84%-dən çox olduqda bu iqtisadi artıma mənfi təsir edir. Eləcə də, ölkənin xarici borcu çox olduqda milli valyutanın devalvasiyası iqtisadi artım tempini 1,6% azaldır [6, s.11]. Hesab edirik ki, devalvasiyaya konkret hədlərin qoyulması daha məntiqlidir.

Beləliklə də, mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində iqtisadi vəziyyətin xarakteristikasını aşağıdakı kimi vermək olar.

Cədvəl 1

Mübadilə məzənnə dəyişikliyi

<i>Nominal mübadilə məzənnəsi üzrə dəyişmə</i>	<i>Real mübadilə məzənnəsi üzrə dəyişmə</i>	<i>Rəqabətin dəyişməsi</i>	<i>Vəziyyətin dəyişməsi</i>
Nominal mübadilədə möhkəmlə	Real mübadilədə möhkəmlə	Rəqabətin pisləşməsi meyli artır	Xaricdən idxal olunan məhsullar ucuz, milli məhsullar isə baha xarakterizə olunur.
Nominal mübadilədə ucuzlaşma	Real mübadilədə ucuzlaşma	Rəqabətin yaxşılaşması meyli artır	Xaricdən idxal olunan məhsullar daha baha, milli məhsullar isə ucuz xarakterizə olunur

Qeyd: müəllif yanaşması

Aparılan müşahidələr təsdiqləyir ki, hazırda dünyada baş verən iqtisadi və ya siyasi səbəblər üzündən valyuta sistemləri daima dəyişikliklərə məruz qalırlar. Belə ki, BVF-nun üzvü olan ölkələrin valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması, tədiyə balansının kəsinin ödənilməsi, dünya kapitalı bazarında əməliyyatlar üçün istifadə olunduğundan onun quruluşunda istifadə edilən valyuta səbətinə baxmaq maraqlıdır. BVF-yə üzv olan hər bir ölkə öz valyuta ehtiyatlarının bir hissəsini kvota daxilində SDR-ə (xüsusi borc alma hüquqi) çevirir.

Cədvəl 2

SDR-in valyuta ehtiyatları üzrə strukturu

Dövr	ABŞ dolları	Avro	İena Yaponiya	Funt sterliq	Yuan Çin
1999-2000	39%	32%	18%	11%	-
2001-2005	44%	31%	14%	11%	-
2006-2010	44%	34%	11%	11%	-
2011-2015	41.9%	37.4%	9.4%	11.3%	6.4%
2016-2020	41.73%	30.93%	8.33%	8.09%	10.92%

Mənbə: <https://www.imf.org/external/index.htm>

Dünyada valyuta sistemlərinin dəyişilməsinə səbəb olan əsas amillərdən biri fikrimcə, valyuta böhranıdır. Valyuta böhranları adətən maliyyə böhranlarının tərkib hissəsi olmaqla, milli valyuta məzənnəsinin kəskin düşməsi ilə nəticələnir. BVF-nun metodikasına əsasən bir ölkənin valyutasının 25%-30% kəskin ucuzlaşması artıq valyuta böhranıdır. Təbii ki, valyuta böhranı nəticəsində ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatları azalır, əhalinin yığım vasitəsi kimi milli valyutaya inamı azalır, milli avkiqlərin dəyəri aşağı düşür, daxili investisiyalar kəskin azalır, ölkədən kapital axını sürətlənir və nəhayət ölkənin tədiyə balansı passiv saldoya malik olur.

Aparılan müşahidələr təsdiq edir ki, valyuta məzənnəsinin formalaşması ona təsir edən amillərdən aslıdır. Bu baxımdan, valyuta məzənnəsinə təsir edən amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillərin təsnifatı

Təsnifat əlaməti	Amillər
Təsir müddətinə görə	Konyunkturaya əsasən (qısamüddətli), Struktura əsasən (uzunmüddətli)
Valyuta məzənnəsinə təsir istiqamətinə görə	Məzənnənin ucuzlaşması, Məzənnənin bahalaşması, Kompleks yanaşma(ucuzlaşma və ya bahalaşma)

Mənbə: <https://www.imf.org>

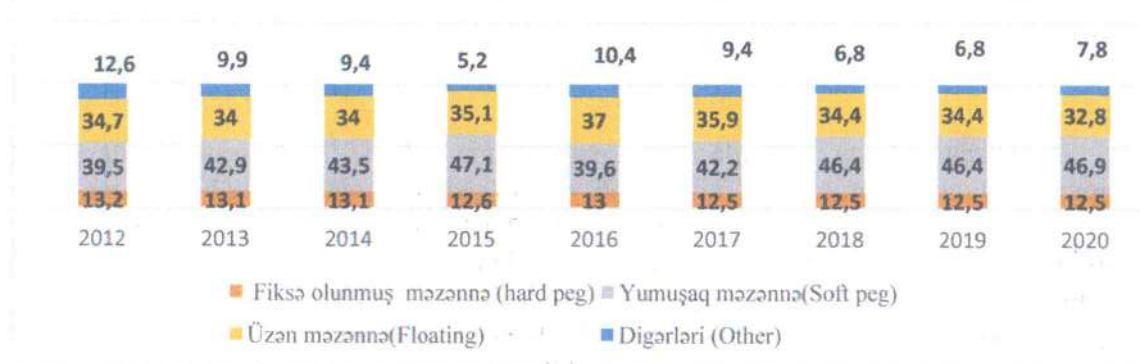
Konyunktur amillər əsasən qısamüddət ərzində fəaliyyət göstərir və onları proqnozlaşdırmaq çətindir. Konyunktur amilləri səciyyələndirən makrostatistik məlumatların qrupu genişdir. Onları aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Bütövlükdə iqtisadiyyatın vəziyyəti (iqtisadi artım, ÜDM, inflyasiya göstəriciləri və s.);
- İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin vəziyyəti (pul statistikas, rəsmi faiz dərəcələri, dövlət qiymətli kağızları üzrə gəlirlilik, istehsal sektorunun göstəriciləri, məşğulluq və əmək bazarı üzrə göstəricilər, beynəlxalq ticarət və s.);

Struktur amillər isə uzun müddət ərzində fəaliyyət göstərir və proqnozlaşdırıla bilər. Bura əsasən, dünya bazarlarında ölkə mallarının rəqabətqabiliyyəti, ölkənin milli gəlirinin həcmi, dünya bazarlarındakı qiymətlərə münasibətdə daxili qiymətlərin dəyişməsi, maliyyə seqmentlərinin xüsusilə də, qiymətli kağızlar bazarının inkişaf dərəcəsi və s. amillər aid edilir.

Təhlillər göstərir ki, valyuta məzənnəsinin formalaşması çoxfaktorlu bir prosesdir. Müxtəlif xarakterli çoxlu sayda qarşılıqlı əlaqədə olan amillərin təsiri altında formalaşır. Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, valyutanın məzənnəsi əsasən ölkədə qəbul edilmiş məzənnə rejiminin seçilməsindən də asılıdır.

BVF-nun materiallarının tədqiqi göstərir ki, 192 ölkədə aşağıdakı kimi valyuta rejmləri fəaliyyət göstərir.

Mənbə: [10, s. 9] və www.imf.org – 2020.

Şəkil 1. Valyuta rejmləri

Beləliklə də aparılan araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, valyuta məzənnəsi mahiyyət etibarı ilə çoxsalı faktorların təsiri altında formalaşdığı kimi, onun dalğalanması və ya böhranı da iqtisadiyyatda çoxsaylı amillərin dəyişməsinə səbəb olur.

Materialların müzakirəsi

Milli valyutanın məzənnəsinin formalaşmasında xarici ticarətin rolu danılmazdır. Bu baxımdan əksər ölkələr nominal və real effektiv valyuta məzənnəsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Burada aparıcı rolu yerli və xarici qiymətlər müəyyən edir. Qiymətlərin dəyişməsinin müəyyən olunmasında istifadə olunan yanaşmalardan biri də qiymət indeksləridir. Qiymət indekslərinin müəyyələşdirilməsində istifadə olunan düsturlardan biri də Paaşe üzrə qiymət indeksidir. Paaşe düsturu ilə qiymət indeksi (I_p^P) aşağıdakı kimidir:

$$I_p^P = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1},$$

I_p^P – indeksi cari dövrdə istehsal edilmiş məhsulların dəyərində qiymətlərin təsirini əks etdirir. Başqa sözlə, bu indeks ilə qiymətlərin dəyişməsi hesabına cari dövrdə məhsulun dəyərində bazis dövrü ilə müqayisədə necə dəfə artdığı (azaldığı) müəyyən olunur. Burada, $\sum p_1 q_1$ - cari dövrü, $\sum p_0 q_1$ – isə əvvəlki dövrü, daha dəqiq baza dövrünü xarakterizə edir. Həmçinin, burada, məhsulun qiyməti (p), məhsulun fiziki həcmidir (q).

Paaşe düsturu əsasında Azərbaycanın idxal-ixrac məhsulları üzrə fiziki həcm və qiymət indekslərinin dinamikası aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 4

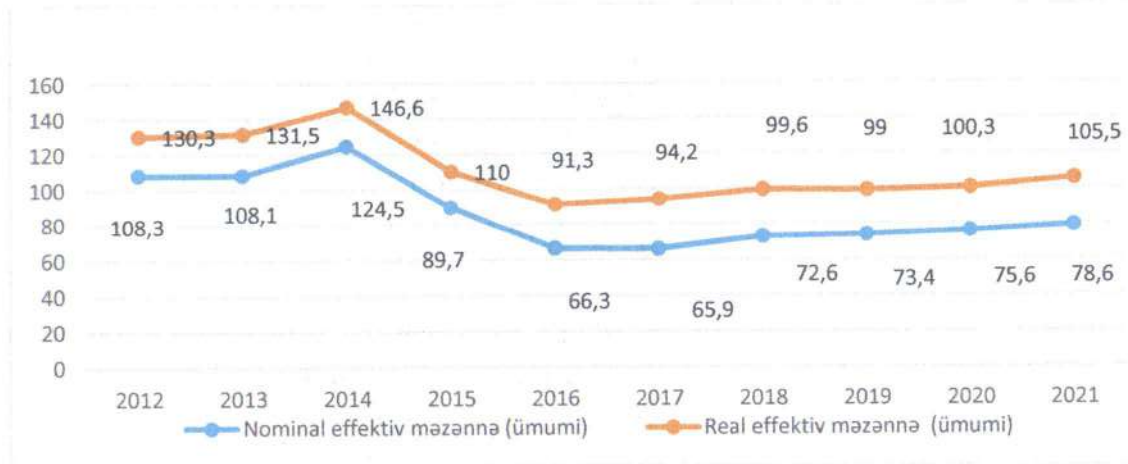
Paaşe düsturu əsasında idxal-ixrac məhsulları üzrə fiziki həcm və qiymət indeksləri

İllər	İdxal üzrə həcm indeksi	İdxal üzrə qiymət indeksi	İxrac üzrə həcm indeksi	İxrac üzrə qiymət indeksi
2014	1	1	1	1
2015	1.69	1.76	1	0.53
2016	1.83	1.2	1.2	0.52
2017	1.81	1.4	1.2	6.0
2018	1.98	1.74	1.1	7.7
2019	2.93	2.67	1.2	0.80
2020	3.35	3.1	1.2	1.2

Qeyd: cədvəl müəllif tərəfindən hesablanıb

Paaşe düsturu əsasında idxalın həcmində hesablanması onu göstərir ki, ölkədə daxili bazarın həcmi genişləndiyi üçün ölkənin daxili tələbinin xeyli hissəsi idxal hesabına ödənilir. Qeyd etdiyimiz fikiri təhlil olunan illər üzrə ümumən idxal həcmində artmasından da görmək olar. Buna uyğun da idxal olunan məhsulların qiymətləri də yüksəlmişdir. Qeyd edilən fikirləri ixrac haqqında demək olduqca çətindir. Belə ki, ixrac məhsullarının həcm indeksi təhlil olunan dövr ərzində demək olar ki, dəyişməz qalmışdır. Həmçinin onu da bildirək ki, ixrac üzrə qiymət indeksinin 2017-ci il və 2018-ci ildə yüksək olması 2017-

2018-ci illərdə dünya miqyasında xam neftə gündəlik tələb yüksək olmuşdur. Belə ki, həmin dövrdə bir bal üçün neftin orta illik qiyməti 65 ABŞ dolları olmuş 2019-cu ildə isə 45 ABŞ dolları səviyyəsinə düşməsi təbii olaraq 2019-cu ilin qiymət indeksinə təsir etmişdir. 2020-ci ildə isə xam neftin qiymətinin qalxması ixrac qiymətləri indeksinin yüksəlməsini şərtləndirmişdir. Qiymətlərin milli valyutanın nominal və real effektiv məzənnəsinə necə təsir etdiyini müəyyən etmək üçün nominal və rel effektiv məzənnə üzrə dinamikaya nəzər salaq.

Şəkil 2. Nominal və real effektiv məzənnə

Şəkil 2-dən göründüyü kimi 2012-2021-ci illərdə demək olar ki, bütün dövrlərdə manatın nominal effektiv məzənnəsi ilə real effektiv məzənnəsi arasında ci ildə ciddi fərqlər olmuşdur. Nəzəri baxımdan nominal effektiv məzənnə ilə real effektiv məzənnə arasında fərq nə qədər az olsa bir o qədər səmərəlidir. Təhlil üçün götürülən bütün dövrlərdə real effektiv məzənnə nominal effektivdən çox olmuşdur. Deməli, Mərkəzi Bank valyuta bazarına müdaxilə edərək valyuta məzənnəsini tənzimləməyə çalışmışdır.

Nəticələr

Beləliklə də aparılan araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, valyuta məzənnəsi mahiyyət etibarilə çoxsaylı faktorların təsiri altında formalaşdığı kimi, onun dalğalanması və ya böhranı da iqtisadiyyatda çoxsaylı amillərin dəyişməsinə səbəb olur. Valyuta məzənnəsi iqtisadi göstərici kimi xarici iqtisadi fəaliyyətə, investisiyalara, dünya bazarında milli məhsulların rəqabətinə, kapitalın hərəkətinə, pul dövriyyəsinin vəziyyətinə və bütün istehsal prosesinə çox güclü təsir göstərir. Makroiqtisadi səviyyədə pul göstəricisi olan valyuta məzənnəsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən pul siyasətinin effektivliyini xarakterizə edir və arzu olunan inflyasiya səviyyəsinə və bir sıra digər göstəricilərə (ixrac və idxalın səmərəliliyi) nail olmaq üçün hədəf meyar kimi çıxış edə bilər. Kapital axını, beynəlxalq likvidlik və s.). Bu, ölkənin beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətinin göstəricisidir və tədiyə balansının tənzimlənməsi trayektoriyasını göstərir. Valyuta məzənnəsinin kəskin dəyişməsi beynəlxalq iqtisadi, o cümlədən pul-maliyyə münasibətlərinin qeyri-sabitliyini artırır, mənfi sosial-iqtisadi nəticələrə, ölkələrin gəlirlərinin qeyri-bərabər bölüşdürülməsinə səbəb olur. Bununla əlaqədar olaraq valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsinin milli və beynəlxalq mexanizmlərindən istifadə olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. U.S. Federal Reserve, “Testimony of Alan Greenspan – Federal Reserve Board’s semiannual monetary policy report to Congress,” U.S. Federal Reserve Web site. www.federalreserve.gov/ December 2005
2. Pilbeam, K. International Finance / Keith Pilbeam. – L.: 2013. – 580 p.
3. Krugman, P.R. International Economics: Theory & Policy. / P.R. Krugman, M. Obstfeld. – Boston: Pearson Education, 2018. – 715 p
4. www.imf.org
5. R.Dorunbuş, S.Fişer, R.Stars Makroiqtisadiyyat 11-ci nəşr, 2015-ci il səh.636
6. Fuad Qənbərov Məzənnə siyasəti: yeni çağırışlar və imkanlar Bakı-2021 s.295
7. А.Бланк, Е.Гурвич, А.Улюкаев (2006) Обменный курс и конкурентоспособность отраслей российской экономики. Вопросы Экономики, №6 с.4-24.
8. Yadulla Həsənlı, Fəxrı Həsənov “Valyuta məzənnəsinin ona təsir edən amillərdən asılılığının ekonometrik modelləşdirilməsi” “Dünyaya baxış” jurnalı, №1, 2008, səh. 207-219
9. Б.Е.Бродский Реальный обменный курс рубля и экономический рост в России Вопросы Экономики, 2006, №4 с.35-51
10. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restriction, 2020. – www.imf.org

Эльнур Зейналлы

ВАЛЮТНЫЙ КУРС И ЕГО РОЛЬ В МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОМ РЕГУЛИРОВАНИИ

Резюме

Цель исследования - систематизировать и обобщить подходы к сущности, содержанию и роли валютного курса в макроэкономическом регулировании.

Методология исследования – в работе использовались сравнительный анализ, логическое обобщение, системный подход, методы анализа и синтеза.

Значимость применения исследования - фундаментальный анализ исследования может быть использован для достижения конкурентоспособности экономики страны и повышения экономической эффективности, регулирования валютных отношений.

Результаты исследования показывают, что валютные системы меняются в зависимости от экономических и политических процессов, происходящих на международной арене. Следовательно, эффективное использование обменного курса может стимулировать местное производство, так как эффективное использование обменного курса влияет на конкурентоспособность национальной продукции.

Оригинальность и научная новизна исследования - сущность и содержание валюты, механизм формирования валютного курса, индексы цен рассчитывались на основе индекса Пааше.

Ключевые слова: обменный курс, реальный обменный курс, индекс цен, макроэкономический баланс, валютные режимы и др.

Elnur Zeynalli

FOREIGN EXCHANGE RATE AND ITS ROLE IN MACROECONOMIC REGULATION

Summary

The purpose of the study is to systematize and generalize approaches to the essence, content and role of the exchange rate in macroeconomic regulation.

Research methodology – comparative analysis, logical generalization, systematic approach, methods of analysis and synthesis were used in the work.

The significance of the application of the study - the fundamental analysis of the study can be used to achieve the competitiveness of the country's economy and increase economic efficiency, regulate foreign exchange relations.

The results of the study show that currency systems change depending on the economic and political processes taking place in the international arena. Therefore, the effective use of the exchange rate can stimulate local production, since the effective use of the exchange rate affects the competitiveness of national products.

The originality and scientific novelty of the study - the essence and content of the currency, the mechanism of formation of the exchange rate, price indices were calculated on the basis of the Paasche index.

Keywords: *exchange rate, real exchange rate, price index, macroeconomic balance, currency regimes, etc.*